

Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emeği: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler

Melda Yaman Öztürk**

Özet :

Bu çalışmada Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde kapitalist gelişme sürecinin ve krizin toplumsal cinsiyete dayalı etkileri ele alınacaktır. Bu ülkelerin çoğu 1970'lerden itibaren ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uyguladılar. İhracata yönelik sanayileşme kadın emeğine dayanıyordu ve aslında kadın öncülüğünde gerçekleşti. Çalışmanın ilk bölümünde ihracata yönelik üretimde kadın emek gücünün işlevi ve bu sürecin kadınlara etkisi tartışılacaktır. Bu ülkelerin 1990'ların sonunda karşılaştığı kriz bütün bölgede kadınları olumsuz etkiledi. Dünya Bankası'nın 1999 Raporu'nda bildirdiğine göre milyonlarca insan yoksullaştı; bazı ülkelerde işsizlik üç katına çıktı; reel ücretler, yüzde kırklara varan düzeylerde, geriledi; bütün bölgede sağlık kötüleşti; çocuk emeği kullanımı, fahişelik, ev içi şiddet vakaları önemli ölçüde arttı (DB, 1999:107). Krizden etkilenenlerin çoğu kadındı. Çalışmada ikinci olarak krizin kadınların yaşamında yarattığı ek sıkıntılara değinilecektir. Asya deneyiminde yaşananların, günümüz küresel krizinin Türkiye'li kadınlara yapacağı etkiler üzerine önemli ipuçları barındırdığını düşünüyorum.

Anahtar kelimeler: Kriz, kapitalist gelişme, kadın emek gücü, toplumsal cinsiyet.

Abstract

This paper deals with the gender impact of the capitalist development and the crises of East and South /East Asian countries. Most of these countries applied export led industrialization after 1970's, which was depended on female labour power, and infact it is said to be *women-led*. So, this paper begins with the function of the female labour in the export led industrialization and the impacts of this process on women. The financial crisis they faced in the late 1990's influenced women dramatically all over the region. As World Bank notifies, millions of people were impoverished; unemployment rates tripled in some countries; real wages dropped, at times by 40 percent; health deteriorated throughout the region; and reported cases of child labor,

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisat Bölümü,

prostitution, and domestic violence dramatically increased. And the most of affected ones were women. So, this paper investigates secondly, the additional burdens that Asian crises added on women's life. I think that the Asian experiences can give insights about the impacts of the current global crisis on women in Turkey.

Key words : Crisis, capitalist development, female labour power, gender.

GİRİŞ*

1997'de Tayland para birimi Baht'ın çökmesiyle başlayan Asya krizi dünya genelinde bir şok dalgası yaratmıştı. Krizi Ekim 1997'de Endonezya krizi ve Aralık 1997'de de Güney Kore krizi izlemiş; krizin etkisi bütün coğrafyada hissedilmekle kalmamış, dünya ekonomileri sarsılmıştı. Asya krizi kapitalist gelişme ve krizler üzerine düşünmeyi bir kez daha gündeme getirdi. Krizin ardından milyonlarca kişi yoksullaşmış; bazı ülkelerde işsizlik üç katına çıkmış; reel ücretler, yer yer yüzde 40'lara ulaşan oranlarda gerilemiş; bölge genelinde sağlık kötüleşmişti (Aslanbeigui ve Summerfield, 2000)¹.

1990'lar boyunca bu ülkeler 'Asya kaplanları' olarak adlandırılıyor ve kapitalist gelişmenin parlak birer örneği olarak görülüyordu. Örneğin, IMF, 1997 raporunda, Güney Kore'nin makroekonomik istikrarının ve bütçe performansının ne kadar etkileyici olduğunu yazmıştı. 'Asya kaplanlarının' gelişmesinin arkasında, görünmez kılınan ucuz kadın emegi yatıyor. Kadınlar yığınlar halinde tarlalardan fabrikalara çekildi ve böylece, örneğin, Güney Kore'de sanayi üretimine 'sınırsız emek ordusu' kazandırıldı. 1970 sonrasında Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde hızlanan sanayileşme süreci, dışa yönelik birikim süreciydi ve genel olarak 'ihracata yönelik üretim' olarak adlandırılıyordu. İhracata yönelik üretim, uluslararası sermayenin güdümünde, sağlıksız çalışma koşullarında, ucuza çalıştırılan kadın emegine dayanıyordu. Öyle ki, kadın istihdamı bir yazarın şu yorumu yapmasına neden olacak denli artmıştı : Gelişmekte olan ülkelerin üreticileri temel malları kadın emegi ile üretiyorlar; savaş sonrası sanayileşme ihracata yönelik (*export-led*) olduğu kadar kadın öncülüğünde (*female-led*) gerçekleşmiştir (Susan Joekes'ten Aktaran Pearson, 1994:345).

* Bu yazıyı okuyup önerileri ve eleştirileriyle zenginleştiren sevgili Nurcan Özkaplan, Nuray Ergüneş ve Özgür Öztürk'e teşekkür ederim. Hatalar ve eksikler, elbette ki, sadece bana aittir.

¹ İşsizlik ve düşük ücretlerin doğrudan sonucu olarak yoksulluk artmıştı. 1998'de Endonezya ve Tayland'da yaklaşık 25 milyon insanın yoksullaştığı tahmin ediliyor (Dünya Bankası, 1999:58-59). UNDP 1999 İnsani Gelişme Raporu'nda (Human Development Report) bölgenin en yoksul ülkesi Endonezya'da nüfusun yüzde 20'sinin, yani 40 milyon kişinin daha yoksullaşacağı öngörülmektedir. G. Kore ve Tayland'da da yoksulluğun tahminen yüzde 12 artacağı bekleniyordu. Bu Tayland'da 5.5, G. Kore'de 6.7 milyon kişi demektir (UNDP, 1999:40)

Asya krizinin özgül kurbanlarının kadınlar olduğuna dair de pek çok kanıt var. Kriz bir yanıyla kadınların öncelikli olarak işten çıkarılmasına yol açarken, öbür yandan kadınlar için daha çok çalışma saati, daha kötü çalışma koşulları yarattı. Kadınların ev içindeki iş yükü ağırlaştı. Ayrıca, kriz, göçmen kadın ve erkek emek gücünü de olumsuz etkiledi ve geriye doğru göçü tetikledi. Bu krizin etkileri yerel ve ulusal ölçekte olduğu kadar, uluslararası düzlemde de hissedildi.

Asya deneyiminin incelenmesi, kapitalistleşme sürecinde ve krizlerde kadın emeğinin ve kadının konumuna dair önemli sonuçlar ortaya koyabilir. Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan krizin değerlendirilmesi çalışmanın sınırlarını aşıyor. Bu yüzden, Asya krizinin nedenleri ve oluşma mekanizmasından çok, sanayileşme sürecinin ve krizin kadınlar üzerindeki çok katmanlı etkisine odaklanacağım.

İzleyen bölümlerde ilk olarak Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinin hızlı sanayileşme sürecinde ve küresel kapitalizme entegrasyonunda kadın emeğinin taşıdığı öneme değineceğim. Ardından işsizlik, istihdam biçimleri, göç ve ev işi, bakım emeği bağlamlarında Asya krizinin kadınlara etkisini ele alacağım. Asya deneyiminden global kriz koşullarında kadınlara yönelik ipuçları yakalayabileceğimize inanıyorum.

1. 1997 Krizi Öncesinde Güney ve Güney Doğu Asya Ülkelerinde Sanayi Üretiminde Kadın Emeğinin Konumu

Tayland, Güney Kore, Endonezya, Filipinler gibi ülkelerin geç kapitalistleşmiş olması, krizin aldığı biçimi belirlediği gibi, sanayi üretiminin niteliğini ve kadın istihdamını da genel hatlarıyla belirlemektedir. Bu ülkeler erken kapitalistleşen ülkelerin belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığı bir dönemde, yetersiz sermaye donanımı ile kapitalist üretime başladılar. Üretim yapısının erken kapitalistleşen ülkelere (para-sermaye, teknoloji, üretim aracı gibi ihtiyaçlar üzerinden) bağımlı olması, süreci başlangıçtan itibaren erken kapitalistleşen ülkelerin etkisine açık hale getirdi. Uluslararası sermaye, bu ülkeleri, kapitalist birikimin her aşamasında çeşitli biçimlerde belirledi. Hızlı sanayileşme dönemi, kriz ve kriz sonrasında yeniden yapılanma uluslararası sermayeden bağımsız gelişmedi. Öyle ki, ülke içi sermaye ile uluslararası sermayenin *yeni* ihtiyaçları –bunların uyumlu olduğu kadar çatışmalı da olduğunu unutmamak gerekir- kriz sonrası yeniden yapılanmanın içeriğini ve alacağı biçimi belirlemekteydi. IMF ve Dünya Bankası, yeni krediler ve Yapısal Uyum Programları ile, bir kez daha sürecin mimarları olarak devredebildiler.

Bu ülkelerin geç kapitalistleşmiş olmalarından kaynaklanan özgülükleri üretim yapısını ve kadın emeğinin kullanımını da belirledi. Üretimin genel olarak ihracata yönelik olması, emek yoğun nitelik taşıması, uluslararası sermaye yatırımlarının ağırlığı bu çerçevede öne çıkmaktadır. Ancak, bu öğeleri, bölge ülkelerinde topluma sinmiş olan güçlü patriyarkal ilişkilerle birlikte düşünmek

gerekiyor. Bu durumda emek piyasasının cinsiyet ayrımcı karakteri, düşük ücretli kadın emek gücünün yoğunluğu, ev eksenli üretimin yaygınlığı da düşünülmesi gereken özellikler olarak karşımıza çıkıyor.

İzleyen bölümlerde uluslararası sermayeyle entegrasyon, ihracata yönelik üretim ve bu çerçevede kadın emeginin konumu tartışılacaktır.

1.1. Uluslararası Sermayele Entegrasyon ve Kadın Emegi

Geç kapitalistleşen ülkelerin sermaye birikimi sürecinde 1980'ler bir dönüm noktasıydı. 1970'lerde içe dönük birikim uygulayan Türkiye gibi ülkeler dışa açıldı ve ihracata yönelik üretime başladı. İhracata yönelik üretime erken dönemde başlamış olanlara süreci derinleştirdi². 1980'lerin başında ihracata yönelik sermaye yoğun üretime geçen Tayvan bu ülkelere örnektir³.

İhracata yönelik üretimin geç kapitalistleşen ülkelerde öne çıkması, uluslararası sermayenin üretken yatırımlarını 'ucuz emekgücü' arzı olan bu ülkelere kaydırmasıyla da bağlantılıdır⁴. Uluslararası sermaye 1970'lerin ortasında büyük bir krizle alt üst olmuş ve 1970 sonrasında yeni kârlılık arayışına girmişti. 1980'li yıllarda dünya genelinde yaşanan dönüşüm, sermayenin 'neoliberal' politikalar eşliğinde başlayan yeniden yapılanma çabalarının ürünüydü. Hemen hemen bütün dünyada deneyimlenen süreç kitlesel işsizlik, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, sağlıktan eğitime temel ihtiyaçların meta ilişkilerine çekilmesi, sosyal hakların gerilemesi, işçi sınıfı örgütlülüğünün zayıflatılması olarak beliriyordu. Uluslararası sermaye bir yandan para-sermaye olarak değerlendirilme arayışına giriyor; öbür yandan üretken yatırımlarını hammadde, pazar ve özellikle emek maliyeti bakımından daha kârlı olanaklar sunan 'azgelişmiş' coğrafyalara taşıyordu.

Erken kapitalistleşen ülke sermayelerinin bu yeni yönelimleri, geç kapitalistleşen ülkelere, bir yandan ülke içinde sermaye birikiminin sorunlarına çözüm bulmak, öbür yandan uluslararası sermayenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, çoğunlukla IMF güdümünde gerçekleşen yapısal dönüşümler biçiminde yansdı.

² Hong Kong, Güney Kore, Tayvan ve Singapur ihracata yönelik üretime 1960'larda başlamıştı; 1970'ler boyunca Malezya, Filipinler ve Endonezya da ihracata dönük üretime yöneldi. Tayland ve Bangladeş'in ihracat üretimine başlaması ise 1980'leri buldu (Pearson, 1994:350).

³ Tayvan ihracata yönelik büyüme modeli uygulayan ilk ülkelerden biridir. 1950'lerde ithalata yönelik kısa bir dönemin ardından 1960'larda emek yoğun imalata dayalı ihracata yönelik üretime geçti. 1970'lerin sonlarında teknolojik değişikliklerle ihracata yönelik üretimde ikinci aşamaya, sermaye yoğun üretime geçildi (Berik, 2000:5).

⁴ 1994'te Almanya'da üretim işçisi saat başına 25 dolar, ABD'de bir işçi 16 dolar kazanırken, Meksika'da bir işçi 2.4 dolar, Çin ve Endonezya'da ise 0.50 dolar kazanıyordu (Mies, 1998:13). Diane Elson 1991'de dikiş dikmede saatlik ücretleri karşılaştırıyor : İsviçre'de 19.5, Batı Almanya'da 17, Japonya'da 16.4 dolarken, Güney Kore'de 3.6, Türkiye'de 3.1, Tayland'da 0.9, Endonezya'da 0.3, Çin'de 0.3 dolar (1994:200).

Ülke içi sermayenin uluslararası sermayeyle entegrasyonunu güçlendirecek yasal ve kurumsal çerçeve hazırlandı. Bu dönüşümler çerçevesinde geç kapitalistleşen ülkeler uluslararası sermaye hareketlerini serbestleştirici düzenlemeleri hayata geçirdi. 1980'de Filipinler, Endonezya ve Tayland IMF'yle imzalanan yapısal uyum programlarının dayattığı şartlar gereğince finansal kontrolleri gevşetti. Güney Kore ise daha geç bir tarihte, 1997'de IMF öncülüğünde piyasalarını dışa açtı (Floro ve Dymski, 2000:1270)⁵.

1980 sonrası yeniden yapılanma toplumsal yaşamda dönüşümleri de beraberinde getirdi. Bu bağlamda özelleştirmeler öne çıkmaktadır. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin en can yakıcı sonuçlarından biri işsizlik oldu; kamu sektörü daralınca binlerce kamu görevlisi işsiz kaldı, yetişen genç kuşak için istihdam alanları sınırlanmış oldu. İkinci olarak, temel ihtiyaç ürünlerinden su ve elektrik gibi hizmetlerin özelleştirilmesi ile sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinin meta ilişkilerine çekilmesi yoksul kitlelerin yaşamını çok olumsuz etkiledi. Sağlık ve eğitimde katkı payı uygulamasının yoksul ailelerin hastaneye gitmesinde kesintiye neden olduğu, ya da çocuklarını okula kaydettirmesine engel teşkil ettiği biliniyor.

Bu uygulamalar toplumsal cinsiyet eşitsizliğini keskinleştiriyor; çünkü asıl kurbanları kadınlar. Az gelişmiş ülkelerde eğitim olanaklarına erişimi zaten güç olan kadınların yeni politikalarla eğitim hizmetinden yararlanması daha da güçleşti. Kız çocuklarının bir yandan eğitimine son verilirken, bir yandan da daha az sayıda kız çocuğu okula kayıt ettirildi. Sağlık hizmetlerinin metalaşması ise kadınları bir kaç bakımdan etkiledi : Birincisi kadınlar *dolaysız* bir biçimde etkilendi; çünkü kadınların sağlık hizmetlerine erişimi güçleşti. Ayrıca kadınlar hamilelik ve doğum sonrası dönemde özel sağlık hizmetine gereksinim duyuyorlar. Ancak ne var ki sağlık hizmetlerinin metalaşması yüzbinlerce kadının kritik dönemlerde sağlık hizmetinden yararlanmasını engelledi. İkinci olarak kadınlar, çocuk, hasta ve yaşlı bakımından sorumlu tutuldukları için, sağlık hizmetindeki kötüleşme onları *dolaylı* bir biçimde de etkiliyor, kadının bakım emeği yükünü artırıyor : Muayene ve tedavi masraflarının yükselmesi yaşlı ve hastaların ev içinde kadının karşılıksız emeği ile bakılması sonucunu doğuruyor. Özetle, sağlık hizmetleri ve eğitim için katkı payı getirilmesi aileleri kendi kaynaklarına yaslanmaya yöneltti ve bu hizmetlerin yerini kadınların doldurması beklendi.

İşsizlik, özelleştirmeler, yükselen fiyatlar karşısında kadınlar yeni ayakta kalma stratejileri geliştirmek zorunda kaldılar. Bunun en yakıcı sonuçlarından biri kadınların zor şartlarda, düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalması idi. İkincisi, ev içi üretimi ile sanayi üretimine katıldılar; giyim, ayakkabı, oyuncak vs. üretiminin

⁵ Benzer dönüşümler Latin Amerika ülkelerinde de gerçekleşti. Örneğin Arjantin'de ise 1976-1983 yılları arasındaki diktatörlük döneminde içe yönelik üretimi destekleyen stratejiler terkedildi ve yerine serbestleşme politikaları uygulandı. Ekonomi dışa açıldı ve ücretler disiplin altına alındı. İhracatın büyümesiyle verimlilik ve birikim öne çıkarıldı, küresel yabancı sermaye girişi oldu ve reel ücretler yüzde 40 oranında geriledi (Whitson, 2007:122).

belirli aşamaları ev içinde kadın emeği ile üretildi. Bunun yanında, kadınlar ev içinde pazar için üretime başladılar; bahçelerinde sebze yetiştirdiler, örgü dikiş yaptılar, satmak üzere gıda maddeleri ürettiler. Ayrıca ücretli iş olarak çocuk ve hasta bakımı hizmeti verdiler. Üçüncü olarak kadınların ev işi yükü arttı, karşılıksız emeği ile ürettikleri ürün sayısı çeşitlendi : Daha fazla ihtiyaç maddesini ev içinde üretmeye yöneldiler. Hester Eisenstein bu süreçte kadınların enformel iş bulmak gibi stratejiler geliştirdiğine; yerel pazarlarda el dokumlarını sattıklarına; dahası kendi bedenlerini ya da kızlarınınkini satmak zorunda kaldıklarına dikkat çekiyor (Eisenstein, 2005 : 507). Valentine M. Moghadam (2005: 20) ‘neoliberal’ politikaların kadınların artan fiyatlarla, daralan gelirlerle başetmede yükümlülüklerini arttırdığını söylüyor⁶. Moghadam erkeklerin işini kaybetmesi ve/veya ücretlerinin düşmesinin kadınları emek piyasasına daha yoğun çektiğini; ‘emeğin feminizasyonu’ denen olayın; yani kadının sanayi kolları ve hizmet sektöründe düşük ücretli işe katılımının arttığını söylüyor⁷.

Finansal alanda gerçekleştirilen serbestleşmenin de hanelere olumsuz etkileri oldu. Kriz dönemlerinde döviz fiyatlarındaki dalgalanmalar ve kredi fazilerinin yükselmesi orta sınıftan ve alt sınıflardan aileleri çok güç durumda bıraktı. Finansal serbestleşme döneminde kredilere –özellikle tüketim kredilerine- kolay erişim, sonraki dönemde borçların birikmesine, alınan kredilerin ödenemez hale gelmesine yol açtı. Bununla birlikte kadınlar ve erkeklerin krediye erişimde eşit olanaklara sahip olmadıklarını belirtmek gerekiyor. Maria Floro ve Gary Dymksi (Floro ve Dymksi, 2000) finansal serbestleşmenin kadınların hane içinde seslerini yükseltmelerine olanak tanısa da, sonuçlarını krizde ortaya koyan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri yarattığını söylüyorlar. Finansal serbestleşmenin orta sınıf ve üst sınıf ailelerin krediye erişimini kolaylaştırdığı; kriz öncesinde ailelerin tüketim harcamaları için ya da konforlu hayata erişmek için borç seviyelerini yükselttiğine dikkat çekiyorlar. Kriz döneminde yüksek borç düzeyleri nedeniyle yaratılan kırılganlık ailelerin finansal güvensizliğini arttırıyor. Bunun kadınlara bedeli çok

⁶ Fiyatların ve ticaretin serbestleşmesi, devlet harcamalarının azaltılması, kamu hizmetlerinin maliyetinin yükselmesi ve içeriğinin azaltılması, kamu teşekküllerinin özelleştirilmesi, katma değer vergisinin getirilmesi, farklı yoksul gruplarına farklı etkilerde bulundu. Gıda fiyatlarındaki değişiklik özellikle yoksulluk sınırındakileri etkiledi, kırılganlıklarını arttırdı. Yüksek fiyatlar, düşen ücretler ve işsizlik işçi sınıfını yoksullaştırdı; ‘yeni’ bir yoksulluk biçimini, ‘çalışan yoksullar’ı getirdi. Kronik yoksulların durumu şiddetlendi (Moghadam, 2005:19).

⁷ Lourdes Beneria ve diğerleri, kadınların erkeklere oranla daha fazla istihdam edilmesinin (emeğin feminizasyonu denilen durum) geçici bir durum olabileceğine; pek çok ülkede emek yoğun üretimden uzaklaştıkça, erkek işçilerin daha çok aranan işçiler olarak belirdiğine dikkat çekiyorlar (Beneria vd., 2000:11).

daha ağır oluyor⁸; çünkü krizle formel işlerde çalışan kadınların erkeklere oranla daha büyük bir bölümü iş kaybedecek ya da tam zamanlı çalışmadan yarı zamanlı çalışmaya geçecektir (bkz : Floro ve Dymski, 2000:1272).

Sonuç olarak yaşanan dönüşüm ve uluslararası sermayeyle entegrasyon kadınların hayatında büyük güçlükler yarattı. Bu sürece, uluslararası sermayenin, ayakkabıdan giysiye, elektronik eşyadan oyuncağa uzanan bir ürün yelpazesinde üretimi geç kapitalistleşen ülkelere taşınması eşlik etti. 'Serbest ticaret bölgeleri' adı altında, gümrük ve vergilerin düşürüldüğü ya da ortadan kaldırıldığı, yasal tedbirlerle ve/veya hükümet pratikleriyle sendikalaşmanın önlenildiği üretim alanları açıldı⁹.

Bu küresel fabrikalarda çalışanların büyük çoğunluğu genç, evlenmemiş kadınlardan oluşuyordu. Tayvan'dan Çin'e, Meksika'dan Malezya ve Endonezya'ya bütün dünyada kadınların 'becerikli ve ucuz parmakları' uluslararası sermayenin emek yoğun sanayileri için en elverişli seçim olageldi¹⁰.

⁸ Yazarlar finansal serbestleşmenin toplumsal cinsiyet/finans ilişkisine dolaylı ve dolaysız etkisi olduğunu söylüyorlar. Dolaylı etki serbestleşme ekonomik büyüme ile birleşirse açığa çıkıyor. Büyüme kadın istihdamı talebini arttırabilir ve daha fazla kadının ücretli işe girmesine olanak sağlayabilir. Bu durum kadının haneyle ilgili kararlara katılmasına olanak sağlayacaktır; çünkü finansal serbestleşme hanenin kredilendirilen alım gücünde artışa neden olur. Krediyle finanse edilen harcamalar hanenin finansal kırılganlığını ve kredi riskini artırır (Floro ve Dymski, 2000:1271-72).

⁹ Elektronik sanayinde bu taktik 1960'larda, 1958-59'da silikon çiplerin keşfinden hemen sonra başlamıştı. *Fairchild* (yarı iletken teknolojisinde dünyanın büyük şirketlerinden biri; G. Kore'den Finlandiya'ya; Hindistan'dan Filipinler'e; Malezya'dan ABD'ye; Çin'den Singapur'a uzanan üretim alanlarına sahip) 1966'da Güney Kore'ye taşındıktan sonra ilk deniz aşırı yarı iletken sahasını Hong Kong'da açtı. *General Instruments* mikroelektrik üretimini 1964'de Tayvan'a taşıdı. 1965'de birçok yüksek teknoloji şirketi üretimlerini, ilk maquiladoraları açarak, ABD-Meksika sınırına taşıdılar. 1970'lerde Singapur, Malezya ve Filipinler'e yöneldi; 1970'lerin sonlarında bunlara Karayipler ve Güney Amerika'daki ülkeler eklendi (Eisenstein, 2005:504).

¹⁰ Hester Eisenstein küreselleşmenin kadınlar üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu ortaya koyarken, kadın emeğinin sermayenin uluslararasılaşması açısından özgül bir önem taşıdığını kabul ediyor. Pyle ve Ward'ın çalışmasından hareketle, küreselleşen kapitalizmde kadın emeğinin işçilerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu dört alanı saptıyor : Son otuz yıldır artan sayıda kadın fuhuş sektörüne itildi; hizmetli olarak ya da ihracat üretiminde işçi olarak çalıştırıldı; ve mikro kredi kullanıcısı durumuna geldi. Çoğu bu işleri yapmak için ülke içinde ya da ülkeler arasında göç ediyor. Bu sanayiler bütün dünyayı sanyor; geç kapitalistleşen ülkelerde olduğu gibi, erken kapitalistleşen ülkelerde de ortaya çıkıyor (Eisenstein, 2005 :503).

1.2. İhracata Yönelik Üretim Sürecinde Kadın Emeği

Bu süreçte Güney ve Güney Doğu Asya ülkelerinde ihracata yönelik üretimin, üretim sürecinde parçalanma ve standartlaşmanın sonucunda, düşük nitelikte kadın emeğinin kullanımına dayandığı birçok feminist çalışmada ortaya konmuştur (bkz : Pearson, 1994; Lund ve Panda 2000; Çağatay ve Özler; 1995; Lim 2000; Seguino, 2000). Bu süreç kadınlar için hızla istihdam yaratmış, artan sayıda kadını ücretli işe çekmişti. İmalat sanayinde kadın emek gücünün payı giderek büyüyordu.

Sanayi üretiminin yoğunlaştığı bu ülkelere çevre ülkelerden de çoğu kadın on binlerce göçmen işçi gelmişti. 1997'nin ortalarında bölgede yaklaşık 6.5 milyon göçmen işçinin olduğu tahmin ediliyordu (ILO, 1998:27). Tayland'da, örneğin, kadın göçmenlerin sayısı erkeklerden fazlaydı (bkz : Lund ve Panda, 2000: 130-131). Göçmen kadın işçiler imalat üretiminin yanında hizmet sektöründe ve ev içinde istihdam ediliyorlardı.

Asya ülkelerinde ihracata yönelik üretim sürecinde, genel olarak, sosyal güvenliği ve iş güvencesi olmayan, sağlıksız koşullar altında üretim yapılan ve düşük ücretli kadın emeğinin kullanıldığı *sweatshoplar* yaygın üretim alanı olarak belirdi. Bu atölyelerde çalıştırılanlar genellikle 15-25 yaş arasında, 18-21 yaşlarında yoğunlaşan, bekar, çocuksuz ve sanayi istihdamında deneyimi olmayan genç kadın işçilerdir. İşlerin önemli bir bölümünü toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde 'kadın işi' olarak tanımlanan, bir kısmı ev içinde gerçekleştirilen işler oluşturmaktadır. Bu emek süreci, ülke içindeki ve uluslararası sermaye için 1980'ler ve 90'lar boyunca kârlı olanaklar sunmuştur.

Bununla birlikte geç kapitalistleşen ülkelerde kadın emek gücü talebinin sabit olmadığını ve ülkeler arasında homojen dağılmadığını belirtmek gerekir. Ülkelerin ihracat üretiminin gelişkinliğine bağlı olarak kadın emek gücünün kullanımı farklılaştığı gibi, toplumların sosyo-kültürel yapısı da kadın emek gücünün kullanımını belirliyor. Ayrıca üretimde sermaye yoğun tekniklerin kullanılması ve karmaşık teknolojilere geçiş kadın istihdamını azaltabiliyor.

i. Kadın İstihdamında Artış

Bu ülkelerde imalat sanayide kadın istihdamı bazı sektörlerde yüzde 80'lere ulaşmıştı. Stephanie Seguino sürecin barındırdığı toplumsal cinsiyet karakteristiklerine dikkat çekerek, çoğu bekar olan genç kadınların, ihracata yönelik stratejilerin uygulanmaya başlanmasından bu yana, ücretli emeğin geniş ve büyüyen bir bölümünü oluşturduğunu; imalat sektöründe kadınların birincil olarak ihracat için üretim yapan emek yoğun sanayilerle sınırlandırıldığını söylüyor (Seguino, 2000:33).

Tablo 1: Başlıca İhracat Sanayi Sektörlerinde Kadınların İstihdam Payı, 1977-90

	Tekstil (%)	Giyim eşyası (%)	Elektronik (%)	Toplam (%)
Hong Kong				
1977	48.7	70.3	NA	62.7
1984	47.1	69.1	NA	62.4
1990	42.2	68.3	NA	60.0
G. Kore				
1977	69.0	73.0	55.3	66.9
1984	65.7	76.7	52.0	64.3
1990	57.3	72.0	48.7	56.9
Malezya				
1977	–	–	–	–
1984	63.7	89.4	73.7	75.2
1990	57.8	85.3	75.3	75.3
Pilipinler				
1977	–	–	–	–
1988	46.6	80.0	63.8	66.9
1990	48.4	79.6	64.9	67.9
Singapur				
1977	–	–	–	–
1984	66.8	88.2	75.0	77.6
1990	58.4	87.1	71.0	73.3
Sri Lanka				
1977	52.6	82.8	56.0	56.0
1984	57.5	89.1	72.8	72.8
1990	50.8	89.4	76.3	76.3
Tayvan				
1977	69.3	81.4	62.5	69.1
1984	64.7	80.2	66.8	68.4
1990	64.7	80.2	54.6	58.7
Tayland				
1977	–	–	NA	–
1984	75.0	93.0	NA	81.3
1988	75.6	81.9	NA	92.4

Not: NA, bu sektördeki istihdamın görece az olduğu ve sektörün ana ihracatçı sektörlerden biri olmadığı anlamındadır. Kısa çizgi (–), o yıl için veri bulunmadığını ifade eder.

Kaynak: Seguino, 2000:35.

Seguino'dan alınan tabloda (Tablo 1) Hong Kong, G. Kore, Malezya, Filipinler, Singapur, Sri Lanka, Tayvan ve Tayland'da tekstil, giysi ve elektronik eşya üretiminde kadın istihdamının payı veriliyor. Giysi üretiminde kadınların emek gücüne katılımı yüzde 80'lere çıkıyor; örneğin Sri Lanka'da 1990'da yüzde 90'a ulaşmış. Başka bir çok çalışmada da uluslararası sermayeyle bu hızlı entegrasyon sürecinde ihracata yönelik üretimde birim emek maliyeti düşük kadın emeğinin kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Örneğin Maria Floro ve Gary Dymksi finansal serbestleşmeye, ticari serbestleşmenin ve özellikle ihracat üretiminin yapıldığı bölgelerde kadın emek gücünün geniş ölçekte kullanılmasının eşlik ettiğini belirtiyorlar (Floro ve Dymski, 2000:1270). Hester Eisenstein geç kapitalistleşen ülkelerde ihracata yönelik üretimde düşük ücretli kadın işçilerin, çalışanların -yüzde 80'lere ulaşan oranlarda- çoğunluğu oluşturduğunu aktarıyor (Eisenstein, 2005:505).

Tablo 2: Emek gücünde ve İmalat İstihdamında Kadınların Payı, 1975–95

Ülke	1975		1995	
	Emek gücü (%)	İmalat İstihdamı (%)	Emek gücü (%)	İmalat İstihdamı (%)
Hong Kong	34.5	46.8	36.4	45.0
Endonezya	32.6	47.1	40.6	46.6
Kore	35.3	34.2	40.5	40.0
Malezya	32.3	42.3	38.2	50.8
Pilipinler	34.0	45.7	36.6	45.6
Singapur	29.9	40.7	36.8	45.0
Sri Lanka	25.9	32.3	35.7	52.2
Tayvan	32.9	47.9	37.7	44.2
Tayland	47.8	42.8	47.0	50.4

Kaynak: Seguino, 2000:34.

Seguino Dünya Bankası ve ILO istatistiklerini kullanarak Asya ve Güney Asya ülkelerinde kadın emek gücünün toplam istihdama ve imalat üretimine katılımını karşılaştıran bir tablo da sunuyor (Tablo 2). Tablodan çıkarılacak iki çarpıcı sonuç var. Birincisi kadınların imalat üretimine katılımları hayli yüksek; 1995 yılında çoğu ülkede yüzde 45'in üzerinde seyrediyor. Malezya, Sri Lanka ve Tayland'da istihdamın yarısından fazlasını kadınlar oluşturuyor. İkinci olarak hemen tüm ülkelerde kadınların imalat istihdamındaki payının toplam istihdamdaki payından daha yüksek olduğu görülüyor. Kayıt dışı istihdamla beraber düşünüldüğünde bu rakamların çok daha yüksek çıkmasını beklemek gerekir. Çünkü kadın emeğinin önemli bir bölümü kayıt dışı çalışıyor. Örneğin Marilyn Carr, Martha Alter Chen and Jane Tate (2000 : 127), kadın işçilerin önemli bir bölümünün modern istihdam alanlarının dışında yer aldığına -örneğin Güney Kore'de yüzde 43, Endonezya'da yüzde 79'lara ulaştığına- dikkat çekiyorlar.

Bununla birlikte kadınların ücretli enformel işleri, özellikle ev eksenli piyasa işleri resmi istatistiklerde dikkate alınmıyor. Yazarlar kadınların görünmeyen ücretli işleri tamamen yansıtmış olsaydı, kadınların iş gücündeki payının çok daha yüksek çıkacağını belirtiyorlar.

Kadın istihdamının yaygınlaşmasını açıklayan farklı etmenlerden sözü edilebilir. Yoksulluk nedeniyle kadınların düşük ücretle çalıştırılabilmesi; üretimin emek yoğun niteliği; işin niteliğinin örgü, dikiş gibi 'kadın işi' olarak nitelenen ev işlerinin uzantısı olarak görülmesi; kadınların uysal olmalarını bekleyen toplumsal cinsiyet anlayışı; kadınlar için 'elverişli' olduğu düşünülen ev eksenli işlerin önemi gibi. Farklı yazarların öne çıkardığı faktörler de farklılaşıyor. Bir görüşe göre, ihracatın artması, talebi kadınların geleneksel olarak istihdam edildiği sektörleri kaydırdı (bkz: Özler, 2000). Böylece kadınlar için ihracata yönelik sanayilerde istihdam açıldı. Bir başka görüşe göre kadın emeğinin kullanılmasında *ev kadını* ideolojisi de etkili oldu (Mies, 1998). Yaygın kabul gören bir başka görüşe göre ise üretimin 'feminizasyonu' kadın emek gücünün ucuz olmasından kaynaklanıyordu (bkz: Berik, 2000; Pearson, 1994). Guy Standing bu çerçevede işçi sınıfının sendikal gücünün zayıflamasının rolüne dikkat çekiyor: Emek piyasasında 'içerdeki'ler, özellikle tam zamanlı işlerde çalışan sendikalı erkek işçilerin gücünün zayıflaması işverenlere ucuz kadın emek gücünü erkek emek gücüyle ikame etme olanağı vermiştir (Standing, 1999:585).

Kadınların emek piyasasına katılmasının başlıca nedeni kocalarının işsiz kalması, yaşam koşullarının bozulması, artan yoksullaşma olarak belirmektedir. Kendilerinin ve çocuklarının birincil ihtiyaçlarını karşılayacak minimum gelirden yoksun olan kadınlar için, ya da aile gelirine katkıda bulunmak isteyen kadınlar için ücretli işe girmek zorunlu hale gelmiştir¹¹. 1980 sonrasında uygulanan neo-liberal politikalar sonucunda işsizliğin artması ve ücretlerin gerilemesi ile hane içi gelirler düşerken, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin metalaştırılmaya başlaması, devlet desteğinin gerilemesi, ek vergiler ve yükselen fiyatlar sonucunda hane giderleri giderek büyüdü. Bütün bu süreçte ayakta kalma mücadelesi veren kadınlar emek piyasasına katıldı.

Genç kadınların çalıştırılmasının 'ev kadını' ideolojisi ve ev işinde kazanılan vasıfla da ilişkili olduğu görülüyor. İşlerin genel olarak 'kadın işi' olarak görülen dikiş ve örgüye dayanması kadın emeğinin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Emek sürecinin parçalanarak kimi alt bölümlerinin küçük atölyelerde yapılabiliyor olmasının, hatta ev eksenli üretimin fabrika üretiminin bir parçası haline almasının kadınların istihdamını kolaylaştırdığı söylenebilir. Ruth Pearson (1994:345), bu yeni

¹¹ Diane Elson Bangladeşli kadınların yığınlar halinde kötü koşullardaki tekstil atölyelerine akmasının nedenlerini şöyle sıralıyor : En yoksul kadınların hayatta kalabilmelerini sağlayacak zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak gelir getirmesi; ev işi hizmeti ya da fahişelik gibi seçeneklerden daha iyi görünmesi; evli kadınlara ailenin yaşam standardını yükseltme olanağı sunması; bekar kadınlar için de çeyizlerini hazırlamak için gelir sağlaması (1994:204).

imalat biçiminin nisbeten dar bir ürün çeşitliliği barındırdığına dikkat çekiyor; iki çeşit ürün, tekstil ve giyim sanayi ile elektronik eşya üretimi, başta geliyordu.

Kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri de kadın emeğini kullanımını belirlemiştir. Bu fabrikalarda ve atölyelerde çalıştırılan kadınların eli çabuk ve uysal olmaları beklenmektedir. Evlenmemiş genç kadınlar, çocuk bakımı ve ev işlerinden nisbeten muaf oldukları için daha verimli görülüp, tercih edilmektedir. Bu işliklerde kapitalistler, işin aksayacağı gerekçesiyle, kadınların iş dışında çocuk yetiştirme sorumluluğunun olmamasını şart koşuyor. Ancak ne var ki kadınların bekar olması yeterli görülüyor; hamile olmadığından emin olunmak isteniyor. Bu amaçla kadının bedeni üzerinde denetim mekanizmaları geliştirildiğini görüyoruz. Örneğin, Meksika sınırındaki sanayilerde, evlilik cüzdanından daha güvenilir bulunduğu için kadınlara düzenli olarak hamilelik testi yaptırılıyor (Pearson, 1994:350). Ne var ki bu kadınlar evlenip çocukları olduğunda işten ayrılabilirler ya da kovulabilirlerdi; çünkü kadının ücreti erkeğin ücretinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Elizabeth Fussell'in yaptığı araştırma, yine ABD-Meksika sınırında kurulmuş olan üretim atölyeleri *maquiladoraların* çoğunlukla evli kadınları, çocuklu kadınları ya da eğitim düzeyi düşük olan kadınları istihdam etme eğilimini ortaya koyuyor¹². Bütün bu örnekler geç kapitalistleşen ülkelerde emek süreçleri ile kadının emeği ve bedeni üzerindeki patriyarkal denetimi ve dolayısıyla kapitalizm ve patriyarka arasındaki sıkı bağı gözler önüne seriyor.

ii. Kadın Emek Süreçlerinin Genel Niteliği : Enformel İşler

Kadınların, genel olarak, ücretler, izin, işten çıkmanın ulusal yasalara tabi olduğu ve sosyal güvencenin bulunduğu formal işlerde çalışmadığı görülüyor. Fabrikalarda ücretli işçi olarak çalışan kadın sayısı oldukça düşük seviyelerde seyrediyor. Buna karşılık kadınlar esas olarak fabrika dışında alt sözleşme temelinde küçük atölyelerde ya da evlerinde çalışıyorlar. Örneğin Pearson Filipinler'de fabrikada üretilen bluz ve tişörtlerin el işlemlerinin Filipin köylerinde, alt sözleşme temelinde çalışan atölyelerde yapıldığını aktarıyor (Pearson, 1994:352)¹³.

¹² Fussell, 1993'te 198 kadın işçi örneğini kullanarak, Maquiladora kadınlarının toplumsal ve demografik karakteristiğinin emek piyasasındaki konumlarını etkileyip etkilemediğini araştırıyor. Tijuana'daki (Meksika) maquiladoraların istihdam ettiği bu kadınlar emek gücünün düşük ücretli kesimini oluşturuyor. Fussell uluslararası sermayenin, üretim maliyetini düşürmek güdüsüyle, bu düşük ücretli emek gücüne yöneldiğini saptıyor. Bu şirketler kadınların emek piyasasındaki dezavantajını kendi avantajlarına çeviriyorlar. Böylece daha 'esnek' istihdam biçimlerini tercih eden bir emek gücü yaratmış oluyorlar (Fussell, 2000).

¹³ Pearson aynı yerde Güney Kore'de koşu ayakkabılarının daha önce fabrikada çalışmış kadınlar tarafından evde, el emeğiyle tamamlandığını anlatıyor (Pearson, 1994:352).

Kadın emeğinin yoğunlaştığı enformel işler¹⁴; atölyeler, ev eksenli üretim ve küçük ölçekli ticareti kapsıyor. Gerçek rakamları saptamak çok güç olmakla birlikte bütün bu işlerde kadın emeğinin baskın olduğunu söylemek olanaklı. Yakın dönem çalışmalarından birinde Pearson (2007 :203) sokak satıcılarının yüzde 30-90'ını; ev eksenli çalışanların yüzde 35-80'ini kadınların oluşturduğunu aktarıyor. Enformel işin, ücretli işte çalışan kadınların büyük çoğunluğunun temel geçim kaynağı olduğu görülüyor. Öte yandan, enformel iş, öbür geç kapitalistleşen ülkelerde de giderek ekonominin itici gücü haline geliyor¹⁵. Bazı örneklerde, minimum maliyet ve maksimum esnekleşmeyi sağlamak üzere, fabrikaların dışında küçük atölyelerde ya da evlerde altsözleşmeyle işler yürütülüyor. Ya da formel işlerin dışında üretilen 'sahte' markalı üretimler talebe yönlendiriliyor. Sonuç olarak ister ihracata yönelik isterse iç talepe yönelik olsun, üretimin önemli bir bölümünü enformel üretim süreci oluşturuyor¹⁶.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi alt sözleşmeli ve ev eksenli işlerin fabrikayla doğrudan bağlantılı olduğu durumların yanında, fabrika üretimiyle bağlantısı bulunmayan biçimleri de var. Pearson'un dikkat çektiği üzere bu tür işlerin sermaye birikimiyle genellikle dolaylı bir ilişkisi bulunuyor (Pearson, 1994:352). Fabrika istihdamından dışlanan kadınlar yetiştirdikleri ya da diktiklerini satarak ya da ev işi, çocuk ve hasta bakımı hizmeti vererek geçimlerini kazanmaya çalışıyorlar. Böylece ev işinin uzantısı olan mal ve hizmetleri ücretli sunarak başka işçilerin yeniden üretim gereksinimlerini de karşılıyorlar. Dolayısıyla bu kadınlar sermaye birikimi ile, ev içinde ve ev dışında yeniden üretim alanı üzerinden ilişki kurmuş oluyorlar. Lourdes Benería benzer biçimde iki tür enformel faaliyeti; sanayiyle doğrudan ve dolaylı bağlantılı olanlar ile hane içinde örgütlenen ayakta kalma faaliyetlerini ayırıyor (Benería, 2001:34). İlk gruptakiler doğrudan ve dolaylı olarak üretim süreçlerine bağlı olarak kendi işini yapanları ya da ücretli çalışanları,

¹⁴ Pek çok çalışmada 'enformel sektör' ya da 'enformel ekonomi' terimleri kullanılıyor (bkz: Pearson, 2007). Bu kullanımlara karşılık ben 'enformel iş' demeyi tercih ediyorum. Bu tercihin bir nedeni, enformel işlerin mal ve hizmet üretiminde bir sektör oluşturumuyor olması. Yani, ayakkabı ya da gıda sektörlerinde olduğu gibi, enformel sektör diyebileceğimiz bir sektör yok. İkinci neden Risa Whitson'un 'enformel iş' terimi kullanmasına getirdiği gerekçeyle aynı: Enformel iş ilişkileri, maaşa bağlı işlerle birlikte, geçinme işlerini ve girişimci işleri de içererek, ekonominin bütün sektörlerinde yer alıyor (Whitson, 2007:124). Enformel işler, formel işlerle, çoğu örnekte olduğu gibi, bağlantılı ve içiçe geçmiş durumda; ayrı bir alan ya da ekonomi oluşturumuyor.

¹⁵ Örneğin Risa Whitson Arjantin'de enformel işlerdeki artışın 1980 sonrasında bu yana uygulanan neo-liberal politikalarla ve Arjantin ekonomisinin küreselleşmesiyle koşullandığını ve 2002 Arjantin krizinin ardından yaygınlaştığını aktarıyor (Whitson, 2007:121).

¹⁶ Türkiye'de de enformel işlerin 2001 krizinin ardından yaygınlaştığını; 2003 yılında yürürlüğe konan Yeni İş Yasası ile enformel işlere yasal çerçeve oluşturulduğunu belirtmek gerekli (Öztürk, Ergüneş ve Özkaplan, 2009).

alt sözleşmelileri içeriyor. Bu gruptakiler yukarıdaki ayırmada sermaye birikimiyle doğrudan bağlantılı olanlara karşılık geliyor. Ayakta kalma faaliyetleri ise formel işlerle bağı olmayan, sokak satıcılarınınki gibi, sermaye birikiminde doğrudan yer almayan faaliyetleri içeriyor. Bunlar da yukarıdaki ikinci grup işleri kapsıyor.

Cinsiyetçi işbölümü formel ve enformel işlerin kadınlar ve erkekler arasında dağılımına da damgasını vuruyor. Erkekler formel işlerde istihdam edilirken, kadınlar enformel işlerde çalışanların çoğunluğunu oluşturuyor. Pearson 2002 ILO verilerine göre kadınların Latin Amerika’da yüzde 58’inin, Asya’da ise yüzde 65’inin istihdam edildiği işlerin enformel işler olduğunu aktarıyor (Pearson, 2007:202). Kadınlar formel iş bulmakta zorlanıyorlar ve bu tür işlerde kadın işsizliği erkeklerden daha yüksek. Örneğin Ragnhild Lund ve Smita M. Panda Endonezya’da formel işlerde kadın işsizliğinin erkeklerden fazla olduğunu aktarıyorlar (Lund ve Panda, 2000 : 130). Carr, Alter Chen ve Tate, enformel işlerin toplumsal cinsiyete dayalı özelliklerini şöyle sıralıyorlar (Carr vd., 2000, 127) :

- Çalışan kadınların çoğu, erkeklerden farklı olarak, enformel işlerde yer alıyor.
- Enformel işlerde çalışan kadınların büyük çoğunluğu kendi hesabına çalışan üreticiler, gündelik işçiler, alt sözleşmeli çalışan işçilerden oluşuyor.
- Enformel işlerde çalışan kadınlar ve erkeklerin geliri formel işlerde çalışanlara göre düşük olduğu gibi, enformel işlerde çalışan kadınların geliri de erkeklerden düşük

iii. Hızlı Sanayileşme Sürecinin Kadınların Konumuna Etkileri

Asya’nın hızlı sanayileşme sürecinin kadınlara etkileri üzerine neler söyleyebiliriz? Erkek egemenliği sistemi olarak patriyarka ortadan kalktı mı; ya da en azından patriyarkal ilişkiler zayıfladı mı? Kadınların ücretli işe çekilmesi cinsler arasında eşitlik kurulmasına hizmet etti mi? Yaşanan deneyimler, tersine, bu süreçte patriyarkanın ortadan kalkmadığını; sermaye birikimi ile patriyarkal ilişkilerin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin yeniden üretildiğini ve derinleştiğini ortaya koyuyor. Maria Mies’in sözleri ile, Asya deneyiminde kapitalist gelişme, bütün erkekleri ‘eve ekmek getiren’, bütün kadınları ‘tüketici evkadını’ olarak tanımlayan patriyarkal cinsiyetçi işbölümünde temelleniyor (Mies, 1998 : 9).

Bu süreç sermaye için kârlı olanaklar sunarken, kadınlar açısından pek çok olumsuz sonuç doğurdu. İlk olarak kadınlar kötü çalışma koşulları altında istihdam edildiler. Yoksul kırsal bölgelerden ya da şehirlerden gelen kadınlar 12 saate çıkan çalışma saatlerinde, insanlık dışı çalışma hızında, cinsel tacize maruz kalarak, baskıcı emek disiplini ve güvenlik ve sağlık riski altında çalışmayı kabul ediyorlardı (detaylı bir inceleme için bkz : Mies, 1998:13-14). Dahası, kadın istihdamı en marjinal ve en ‘kırılgan’ sektörlerde, düşük ücretlerle düşük nitelikli işlerde yoğunlaşıyordu. Kadınlar, örneğin, gıda ve tekstil gibi ucuz ithal ürünlerle rekabet etmek zorunda

olan küçük ve geleneksel işletmelerde istihdam ediliyordu ve dolayısıyla ekonomik krizde işten çıkarılan ilk grupları oluşturuyordu. Ragnhild Lund ve Smita Misgra Panda emek piyasasında gözlemlenen genişlemenin toplumsal cinsiyet bakımından ayrımcı ve yanlı olduğuna, imalat sektöründeki kadın işçilerin düşük nitelikli, tekrara dayanan işlerde yoğunlaştığından, dikkat çekiyorlar (Lund ve Panda, 2000: 130). Cinsiyet ayrımcı bu yönelim kadınların geleneksel rollerini sağlamlaştırdığı gibi, cinsiyet eşitsizliğini yeniden kuruyor.

İkinci olarak kadınların düşük ücretlerle çalıştırılması bir yandan uluslararası sermayeyi çekerken, öbür yandan emek piyasasının cinsiyet ayrımcı karakterini güçlendirdi. Uluslararası sermayenin yatırımlarını ‘az gelişmiş’ coğrafyalara taşımalarının başlıca nedeni yeni kârlı olanaklar arayışı idi; ucuz kadın emegi uluslararası sermaye için elverişli bir alan yaratmış oldu. Seguino (2000:27) ücret eşitsizliğinin Asya ekonomilerinin hızlı büyümesinde tetikleyici bir etken olduğunu; kadınların düşük ücretlerinin birim emek maliyetini düşürerek yatırımları ve ihracatı tetiklediğini belirtiyor¹⁷ (2000:33). Benzer bir değerlendirmeyi Eisenstein’ın çalışmasında görüyoruz. Eisenstein (2005 : 503) ucuz kadın emeginin kullanılmasının Güney Asya’nın ekonomik mucizesine öncülük ettiğini savunuyor. Güney Kore’den örnek veriyor; kadınlar tarlalardan fabrikalara çekildi ve Güney Kore sanayisine ‘sınırsız emek ordusu’ kazandırıldı¹⁸. Günseli Berik ihracata yönelik üretimde kadınların sağladığı emek maliyeti avantajının, kadınlara karşı ayrımcılık yapan ve toplumsal cinsiyet ideallerini ve stereotiplerini hareket geçiren istihdam ve kiralama kurallarını yasalaştırmak için hükümetlerle şirketlerin ittifakıyla ve çabasıyla gerçekleştiğine dikkat çekiyor (Berik, 2000:3).

Üçüncü olarak kadınlar ‘uysal’, ‘sabırlı’, ‘itaatkar’ oldukları gerekçesiyle rutin ve genellikle ‘kadın işi’ olarak görülen işlerde çalıştırıldılar. İhracat üretimi emek yoğun, düşük nitelikli, standartlaşmış üretim süreçlerine dayanıyordu (Berik, 2000:3) ve kadın emegi bu üretim için ‘ideal’ idi. Böylece yaygınlaşan kadın istihdamı toplumsal cinsiyet rollerine yaslanırken, bu rolleri yeniden üretti. Kadınların bu ‘özellikleri’ uluslararası sermayeyi çekmek için devlet tarafından kullanıldı. Devlet ve kurumsal yapılar patriyarkal toplumsal cinsiyet normları ve kalıplarının yaygınlaşmasında başlıca rolü oynadılar. Geç kapitalistleşen ülkelerin bir çoğunda kadın işçilerin ‘el çabuk’luğunu vurgulayan kampanyalar ve reklamlar

¹⁷ Seguino aynı yerde Tayland’da çok sayıda kadın diğer büyük bir ihracat sanayi olan seks turizmine çekildiğine Filipinliler’in diğer Asya ekonomilerine, ev içi istihdamı olarak emek ihraç ettiğine dikkat çekiyor (2000:33).

¹⁸ Alice Amsden toplumsal cinsiyete bağlı ücret farkının Güney Kore’nin sanayileşmesinde taşıdığı öneme dikkat çekiyor : Sınırsız kadın işçi kaynağı G. Kore’de ücretlerin çatalanmasına neden olmaktadır; bir uçta emek yoğun sanayilere dayanan düşük ücretli üretim alanlarında öncelikli olarak kadın emegi kullanılırken, öbür uçta ise nispeten daha iyi ücret alan, yüksek motivasyonlu, erkek işçi aristokrasisine dayananan nitelikli emek gerektiren sanayiler bulunmaktadır (Amsden, 1989 : 204).

yapıldı¹⁹. Örneğin Malezya’da yatırım yapacak uluslararası sermaye için işçi kadınların reklamını yapan broşürler hazırlanmıştı. Broşürde, “Elleri küçüktür ve son derece özenle çalışır. Üretim hattının verimliliğine doğulu (Malezyalı) bir kızdan daha çok katkı koyabilecek denli iyi niteliklere ve kalıtsal özelliklere sahip biri daha var mıdır?” diye soruluyordu (Elias, 2004 : 72). Seguino’nun aktardığına göre Tayvan devleti evli kadınların eve iş almasını, ‘fabrika gibi oturma odaları’ programıyla teşvik etmişti. Bu program, ihracat malı üretiminde ucuz emek gücünün hazır bulunmasını garanti ediyordu. Program, toplumda geleneksel değerleri güçlendirmek için tasarlanan ‘annelerin atölyeleri’ kampanyası ile desteklendi (Seguino, 2000:34). Bu politikalarla kadınları ‘annelik’ kisvesi altında aileye karşılıksız emek sağlaması ve eş zamanlı olarak fabrika işini sürdürmeleri için cesaretlendirmek amaçlanıyordu²⁰.

Bütün bu olumsuzlukların yanında, ücretli işe girmenin Asya’lı kadınları güçlendirdiği, erkeklerle aynı düzeyde yüksek statü ve eşitlik sağladığını söyleyenebilir mi? Bu sürecin kadınlar için olumlu yanlar barındırdığını ileri süren yazarlar da bulunuyor. Örneğin, Aihwa Ong 1970’lerde Malezya’daki Japon elektronik şirketleri üzerine çalışmasında şöyle diyordu : Şirketin kiraladığı köylü kızlar sömürülen işçiler olabilir; genç gözlerinde görme bozukluğu başlar başlamaz ve gözlük takmaları gerekir gerekmez işten kovuluyorlar. Ancak bu kızlar aynı zamanda geleneksel köylü giysilerinden arınmış, kot giyen ve kendi kocalarını seçme şansına sahip olmayı ümit eden modern kızlardı²¹ (Ong’dan aktaran, Eisenstein, 2005:504). Bu örnekte olduğu gibi kadınlar ücretli işte çalıştıklarında yaşamlarının farklı yanlarında kontrol olanağı yakalayabilirler; geleneksel aile ilişkilerinden bir parça sıyrılıp, kendi tercihlerini yapma şansına erişebilirler²². Kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için kocalarına ya da babalarına olan ekonomik bağımlılıkları zayıflayabilir. Çocuklarının yönelimlerinde belirleyici olabilecekleri gibi, kendi kişisel gelişimlerini de yönlendirebilirler. Ancak ne var ki patriyarkal bağlar hane içi ilişkilere, işyerlerine ve kurumlara derinlemesine işlemiştir. Ayrıca

¹⁹ Hester Eisenstein’in aktardığına göre tek bir ülkede, İrlanda’da, patriyarkal hükümet bu yönelime direndi ve sadece erkek işçileri öne çıkardı (Eisenstein, 2005:504).

²⁰ Singapur’da devlet, ihracata yönelik üretim yapan firmalarda çalışan düşük ücretli Malezyalı kadın göçmen işçilerin arzını düzenliyordu. Üst sınıf, eğitilmiş yurttaş Çinli kadınların tersine, konuk işçiler olan kadın Malaylar, hamilelik gibi durumlarda çalışabilirlikleri tehlikeye düştüğünde sınır dışı edilebilirlerdi (Seguino, 2000:36-37).

²¹ Benzer biçimde David Dollar ve Roberta Gatti küreselleşen dünya ekonomisi bağlamında Asya ülkelerinin ekonomik gelişimini toplumsal cinsiyet bakımından olumlu buluyor ve iyileşmeleri şöyle sıralıyorlar : Kadınların ücretli işe erişimi arttı; eğitim düzeyleri arasındaki yarılma ortadan kaldırıldı; toplumsal cinsiyete dayalı ücret farklılıkları azaltıldı (Aktaran Beneria vd., 2000:11).

²² Eisenstein’in Fernandez-Kelly aktardığına göre, 2001’de, Java’da (Endonezya) görüşülen bir kadın, “küresel *sweatshoplar*’da çalışmayı, köyde pirinç tarlalarında çalışmaya yeğliyor”du (Aktaran Eisenstein, 2005 : 505).

kadınların ücretleri genellikle birlikte çalıştıkları erkeklerden çok daha düşüktür. Bunun yanında, kadınlar genellikle kazandıkları parayı kendileri için harcamıyor, ev ihtiyaçlarını karşılıyorlar; hatta çoğu durumda kocaları ellerinden alıyor. Kadınların ücretli işte çalışmasının ev işi yüklerini hafiflettiğine dair bir bulgu da yok. Ev işlerinden, çocuk, yaşlı ve hastaların bakımından sorumlu tutulmaya devam ediyorlar. Pearson'un sözleriyle, "kadınların para ekonomisine katılımı[nın] –ister fabrika istihdamı, ister iç pazara ya da uluslararası pazara yönelik ev eksenli çalışma, isterse de küçük ölçekli satış yoluyla olsun- kendi başına kadınlara eşitlik ve güç kazandırma[yacağını]" belirtmek gerekiyor (Pearson, 2007:210). Asya deneyiminin kadınların hayatında belirli serbestlikleri getirmekle birlikte, feminist bir bilinç yarattığı söylemek olanaklı görünmüyor. Eisenstein 'az gelişmiş' coğrafyalarda dünyada yeni proleterleşen kadın işçilerin, on dokuzuncu yüzyıl Massachusetts'inin, Amerika'nın ilk tekstil fabrikalarında çalışan kızlarına benzetilmesini doğru bulmuyor : Massachusettsli genç kadınlar hem işçi hem de feminist bilinçlerini geliştirmişlerdi. Eisenstein Asya ve öbür 'az gelişmiş' ülkelerde ücretli işte çalışan kadınların benzer bir bilinç geliştirmediğini söylüyor. (2005 : 505). Seguino, bu ülkelerdeki güçlü ve yerleşik toplumsal cinsiyet normlarının kadınların aşağı konumu kabul etmesini sağladığına ve politik olarak direnmesini engellediğini öne sürüyor (Seguino, 2000:34).

Sonuç olarak uluslararası sermaye ile entegrasyon döneminde yaşanan dönüşümler kadınların hayatında yeni olumsuzluklar yarattı. İhracata yönelik üretim kadınları hızla emek piyasasına çekti : Kadın emek gücü nitelsiz emek gerektiren, düşük ücretli işlerde yoğunlaştı. Sermaye birikimi patriyarkanın sağladığı olanaklar çerçevesinde ucuz kadın emeğini kullandı. Bu birikim süreci de bizzat patriyarkal eşitsiz ilişkileri derinleştirdi. Devlet, kadınların bu koşullarda çalışmasını özendirerek, uluslararası sermaye için elverişli koşullar oluşturmak ve aynı zamanda patriyarkal aile yapısını korumak üzere yasal ve ideolojik altyapıyı hazırladı ve reklam ve kampanyalarla cinsiyet ayrımcılığını destekledi.

2. Asya Krizinin Kadınlara Etkisi

1997 ortalarında başlayan kriz hem bölge ülkelerini hem de dünya piyasalarını alt üst etti. Kriz kadınların bir çoğunu işinden etti; kocası işini kaybeden ve/veya yoksullukla boğuşan kadınları çok kötü şartlarda çalışmaya zorladı; ihracat üretiminde hızlı büyüme kaydeden Tayland ve Güney Kore gibi ülkelere çevre ülkelerden iş için gelen göçmen işçi kadınların bir bölümü ülkelere geri gönderildiler; kendi ülkelerinde iş bulma umudunu yitiren kadınlar göçe yöneldi; kız çocuklarının önemli bir kısmı okuldan alındı ya da okula kaydedilmedi; başka ayakta kalma stratejisi bulamayan kadınlar ve kız çocukları fahişelik yapmak zorunda kaldılar; piyasa işlerinin yanında kadınlardan ev işlerini ve bakım emeği gerektiren hizmetleri sağlamaları beklendi. İzleyen bölümde krizin etkileri genel hatlarıyla incelenecektir.

2.1 İşsizlik ve Kadın İstihdamında Değişiklikler

Kriz, Tayland, Endonezya ve Güney Kore'de kitlesel işten çıkarmalara ve işsizliğin keskin bir biçimde artmasına yol açtı. İşsizlik yardımının ve sosyal destek mekanizmalarının olmaması yığınları krizin etkisine açık hale getirdi. En büyük zararı doğrudan yabancı yatırımlara bağlı olan imalat sektörü gibi sektörlerde çalışanlar gördü (bkz : Lund ve Panda, 2000: 128).

Dünya Bankası 1999 Raporu'nda 1996-98 arasında bu ülkelerde işsizliğin üç kat arttığı belirtiliyor²³. İşsizlik verilerine yakından bakınca bölge genelinde en çok etkilenenlerin kadınlar olduğu²⁴; kırdada da daha çok genç kadınların işsiz kaldığı görülüyor²⁵. Şehirlerde ve kırdada büyüyen genç işsiz kadın yığını ya yurtdışına göç etmek zorunda kalıyor ya da şehirlerde iş arayan geniş bir emek havuzu oluşturuyor (Lim, 2000).

Emek piyasasındaki eşitsiz konumu nedeniyle kadınlar krizden daha kötü etkileniyorlar. Birincisi, kadınların çoğu istikrarsız işlerde, enformel işlerde çalışıyorlar; bu yüzden işten çıkarılmaya daha müsaitler. Bu çerçevede kadınların çalıştığı sektörlerin krize karşı en kırılğan sektörleri oluşturması da krizde işlerini kaybetmelerini koşulluyor. Ayrıca, kadın işçiler dağınmış oldukları ve örgütlü olmadıkları için direnç göstermeleri kolay olmuyor (ILO, 1998 :27). Diane Elson kadınların genellikle, enformel, ev temelli, yarı zamanlı, mevsimlik, düşük ücretli işlerde çalıştığı için, ev emeğinin görünmez olmasına ek olarak, iş gücüne katılımının görünürlüğünün de zayıf olduğuna dikkat çekiyor (Elson, 2004 : 50). Kadınlar krizin ardından işsiz kalan kesimin önemli bir bölümünü oluşturuyorlar. Örneğin, güvencesiz işlerde çalışan işçilerin büyük çoğunluğunun kadın olduğu Güney Kore'de işsizlik oranının en çok genç ve vasıfsız kadın işçiler arasında yükseldiğini ve genel olarak, Kore'li kadınların istihdamının erkeklerinkine oranla daha çok gerilediğini görüyoruz. İnsani Gelişme Raporu'na göre, Nisan 1997-Nisan 1998 arasında G. Kore'de kadın istihdamının yüzde 7.1 gerilediğini -erkeklerde bu

²³ İşsiz sayısının Endonezya'da 1998'in sonunda 13 milyona yükselebileceği; Tayland'da 3.5, G. Kore'de 1.6 milyon kişinin işsiz olacağı tahmin ediliyordu. Bu da üç ülke için toplam 18 milyon kişinin işsiz olması demek ki, bu rakam 1996'da 5.3 milyon idi (1999:58-59).

²⁴ Lund ve Panda'nın Strait Times'dan aktardığına göre, Endonezya'da çoğunlukla kadınları istihdam eden tekstil sektörü, örneğin, yarım milyon işçiyi işten çıkardı. Ayakkabı imalatında da 10 bin çalışanın işine son verildi. Tayland'da 1997'de kadınlar emek gücünün üçte birini oluşturmakla birlikte işsizlerin yüzde 46'sını oluşturuyordu. Ocak 1997 - Şubat 1998 arasında 54 bin işçinin işten çıkarıldığı tahmin ediliyor. ILO 1998 raporu da erkeklerden çok kadınların işten çıkarıldığını destekliyor. Bangkok Post'un rapor ettiğine göre imalat sektöründe niteliksiz emek kategorisindeki kadınların yüzde 80'i işten çıkarıldı (Lund ve Panda, 2000:128).

²⁵ Filipinler'de 15-19 yaş arası işsizlik 1997'de yüzde 15 iken 1998'de yüzde 19.4 olmuş. 20-24 yaş arası işsizlik oranı ise aynı dönemde yüzde 17.5'ten yüzde 25.4'e yükselmiş (Lim, 2000:1302).

oranın yüzde 3.8- ortaya koyuyor (UNDP, 1999:40)²⁶. İşsizlik oranları benzer verileri sunuyor : G. Kore’de güvencesiz işçilerin yüzde 75’i, bankadan ve finans sektöründen çıkarılan işçilerin yüzde 86’ı kadın.

Kadınların krizde ilk işten çıkarılan kesim olmasının başlıca nedenlerinden biri de toplumda onlardan beklenen toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantılı : Ücretli iş erkek işi olarak görülüyor; kadınların geliri aile bütçesine katkı olarak değerlendiriliyor. Bu durum kadınların işten çıkarılmasında bahane ediliyor. ‘Eve ekmek getiren erkek’ anlayışında da iş’in ‘erkek işi’ olduğu kabulü gizlidir; kadınlar ve çocukların kocaya (ya da babaya) bağımlı olduğu; geçimlerinin kocanın (ya da babanın) gelirinden sağlanacağı -sağlanması gerektiği- varsayılır. Bu varsayım, ev işlerinden ve bakım emeğinden kadının sorumlu olduğu düşüncesiyle tamamlanır. Karşılıksız ev işi –ve bakım hizmeti- işten sayılmadığı gibi, ev işini yapan kadınlar da ‘işsiz’ kabul edilir : İkili bir değersizleştirme işler; hem işin kendisi hem de işi yapan kadın önemsiz bulunur, kadının emeği görmezden gelinir. Kadın için uygun bulunan ücretli işler de kadına yüklenen ev işinin ve bakım emeğinin bir uzantısıdır. Tekstil atölyelerinde işçilik, hemşirelik, öğretmenlik, hosteslik, sekreterlik gibi.

Krizde genel olarak kadın işsizliği yükselse de kadın istihdamına yönelik eğilimler farklılaşabiliyor. Eğilimlerden biri, kadın emek gücünün erkekler ya da öbür kadınlar tarafından ikame edilmesi olarak beliriyor. Bir grup kadın için işsiz kalma, başka bir grup kadın için istihdam yaratabiliyor. Kadın istihdamında bu biçim altında yapılan değişiklik genel olarak cinsiyetçi işbölümünü şiddetlendiriyor. ILO Güney Kore’de krizin etkisiyle emek piyasasında yaşanan değişimde üç tip toplumsal cinsiyet özelliği saptıyor : Erkek işçiler kadın işçilerin yerini alıyor; genç kadın işçiler yaşlı kadın işçilerin yerini alıyor; istikrarsız işlerdeki işçiler, istikrarlı ve düzenli işlerdeki işçilerin yerini alıyor (Aktaran Singh ve Zammit, 2000: 1259). Bunlardan ilki yukarıda değinilen ‘eve ekmek getiren erkek’ yaygın patriyarkal görüşe dayanıyor; öbür ikisi ise görelî emek maliyetinden kaynaklanıyor.

Bir diğer istihdam eğilimi de de şudur : Kriz, sermaye birikimi sürecinin ihtiyaçlarına bağlı olarak, daha çok kadının istihdam edilmesi sonucunu doğurabiliyor. Daha önceki dönemde çalışmayan kadınlar, ailenin ayakta kalma stratejisi olarak iş arıyorlar. Kadının iş bulamaması hanenin tek geçim olanağını da ortadan kaldıracığından, kadınlar düşük ücretlere ve kötü çalışma koşullarına aldırmadan buldukları işte çalışmayı kabul ediyorlar. Elson, kadınların çalışma sürelerindeki artışı krizde son çare rolü üstlenmelerine bağlıyor. Erkek işsiz kalınca, yeni bir işe girme umudu kalmayınca ya da geliri ailenin geçimini sağlamaya yeterli

²⁶ Tayland’da da 1997 Ocak ile 1998 Şubat arasında yapılan bir araştırmada, sektörlere ve cinsiyete göre işten çıkarılanlar karşılaştırılıyor. Denetlenen kuruluşlar kadınların daha yoğun bir biçimde işten çıkarıldığını ortaya koyuyor. Örneğin giyim eşyası üretiminde denetlenen 24 kuruluştan çıkarılan işçilerin yüzde 77’si kadın. Ayakkabı ve deri ürünleri işlemede işten çıkarılan kadınların payı yüzde 75. Finans sektöründe işine son verilenlerin yüzde 56’sını, elektrik ve elektronik sektöründe yüzde 65’ini kadın işçiler oluşturuyor (ILO, 1998:19).

olmayınca kadınlar iş aramaya başlıyorlar. Endonezya İstatistik Kurumu'nun krizden on altı ay sonra yaptığı araştırma çarpıcı bir olguya işaret ediyor; uzun yıllardır evli ve çocuklu olan kadınların istihdama katılımı artmış (bkz: Elson, 2004:47). Joseph Y. Lim (2000) Filipinler'de, krizden önceki hızlı birikim döneminde erkek istihdamının kadınlara oranla daha hızlı arttığını; kriz döneminde ise erkeklerin işsizlik oranı kadınlarınkinden çok daha yüksek düzeylere ulaştığını söylüyor. Lim bunun bir nedenini krizde en büyük zarar gören sektörün, esas olarak erkeklerin istihdam edildiği sanayi sektörleri olmasına bağlıyor. Nisbeten kadın emeğine dayanan hizmet sektörü o denli zarar görmediği için kadın istihdamı daha az etkilendi. Lim bir diğer nedenin ise kadın istihdamında kaydedilen artış olduğunu söylüyor. Lim kriz öncesi dönemde Filipinler'de şehirlerde kadın istihdamındaki artışın çocuk yetiştirme yaşının üzerindeki yaşlarda yoğunlaşmasına karşılık, kriz sonrasında 1996-98 arasında her yaş grubu için arttığına; önceki dönemde istihdama katılmayan kadınların işe girmesinin krizde ayakta kalma stratejisi olarak belirlediğine dikkat çekiyor. Lim, krizin erkekler için daha az çalışma saatleri ve işsizlik nedeniyle 'aylaklık' getirirken, kadınların daha uzun çalışmasına yol açtığını ekliyor (Lim, 2000 :1300).

Güney Asya ülkelerinde kriz sonrasında esnek emek süreçlerinin yaygınlaştığı görülüyor. Önceki döneme kıyasla kadınlar çok daha az ücretle, alt sözleşme temelinde, evde iş yapma eğilimi gösteriyorlar. Lund ve Panda'nın UNIFEM'in 1998 Güney Asya raporundan aktardığına göre kadınların çalışma koşullarının kötüleşti ve sosyal güvenlik ağlarına erişimleri azaldı (Lund ve Panda, 2000: 131). Dolayısıyla, kriz koşullarıyla başetmek ve hayatta kalmak için kadınların yüksek ücretlerden düşük ücrete, formelden enformel işlere kaydığı ve dolayısıyla daha güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kaldıkları görülüyor.

Bu değişimi toplumsal cinsiyete bağlı farklılıkla birleştiren, yani karşılıksız ev emeğini de işin içine katınca, kriz sonrasında kadınlar için 'aşırı çalışma', erkekler için 'az çalışma' eğilimi yaratılmış olduğu (Lim, 2000:1305) söylenebilir.

2.2 Göçmen Kadın Emeği

Göçmen işçiler krizden en çok etkilenen kesimler arasında yer alıyor. Kriz sonrasında göçmen işçilerin büyük çoğunluğu ülkelere geri dönmek zorunda kaldılar ya da sınır dışı edildiler. Bunların büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturuyordu. Ülkelerine dönmek istemeyenler içinse tek seçenek kalıyordu: Pis, tehlikeli ve aşırı dikkat gerektiren işlerde çalışmak. Bu işler ILO tarafından "en yoksullar dışında tüm ulusların kaçındığı işler" olarak tanımlanıyordu (ILO raporundan aktaran Lund ve Panda, 2000: 128).

Kriz öncesinde Laos'tan, Kamboçya'dan, Burma'dan Tayland, Endonezya ve Güney Kore'ye göçmen kadın işçiler akıyordu. Bölgedeki kadın göçmen işçiler genellikle ev işinde ve eğlence sektöründe iş buluyor; bir bölümü de imalat sanayinde çalışıyordu. Kadınların çoğu geldikleri ülkelerde yasal olmayan yollarla

çalışıyorlardı. Öyle ki kadınlar iş ararken kendi isimlerinin dışında bir isim kullanmak zorunda kalıyorlardı (Lund ve Panda, 2000: 130).

Göçmen kadın emeği, devlet, patriyarka ve etnisitenin kesişmesinin çarpıcı bir örneğini sunuyor. Örneğin Seguino Singapur'da devlet ihracata yönelik üretim yapan şirketlerde boşlukları dolduran düşük ücretli Malezyalı kadın göçmen işçilerin arzını düzenlediğini aktarıyor. Üst sınıf, eğitilmiş yurttaş Çinli kadınların tersine, konuk işçiler olan kadın Malaylar, ekonomik daralma olduğunda ya da çalışma yetenekleri tehlikeye girdiğinde (örneğin hamilelikte) sınır dışı edilebiliyorlar. Seguino'nun dikkat çektiği üzere bu yolla devlet, etnisiteye ve sınıf farkına dayanarak, işlerinden ve ülkeden atılmasının bütün sorumluluğunu bu işçilere yükleyerek, esnek bir emek gücü arzı sağlıyordu (Seguino, 2000:35).

ILO'yu izleyerek krizin göçmen kadın işçiler üzerindeki etkisini üç biçimde ele alabiliriz. İlk olarak ev sahibi ülkelere net göçün azaldığı görülüyor²⁷. İkinci olarak göçmen işçilerin kendi ülkelerine geri dönüşleri başladı (ILO, 1998: 28). Krizle beraber üretimin yavaşlaması bahanesiyle bu işçilerin çoğu işten çıkarıldı. İşini kaybeden göçmen kadınlar kendi ülkelerinde daha iyi koşullar bulma umuduyla geri dönüyorlar²⁸. Göçmen kadınların büyük çoğunluğu ise çalıştıkları ülke hükümetinin sınır dışı etme tehdidiyle karşı karşıya kaldılar²⁹. Lund ve Panda bu durumu “göçe zorlama” olarak niteliyorlar³⁰ (2000: 130). Üçüncü olarak ülke dışına göç baskısının arttığı görülüyor. Kendi ülkelerinde istihdam koşulları kalmayınca ve ülkeler arası ücret farkları açılınca (her ülkenin parası farklı değer kaybetti) kötü etkilenen ülkelerde işçilerin göç eğilimlerinin başladığı ve özellikle kaçak göçmenliğin arttığı tespit edilmiş durumda (ILO, 1998:29). Örneğin Güney Kore'de genç kadınlar iş bulmak umuduyla ülke dışına çıkmak istiyorlar³¹.

²⁷ Malezya, Tayland ve Güney Kore'ye yıllık göç 250 binden 30-40 bine geriledi (ILO, 1998: 28).

²⁸ Örneğin Güney Kore ülkede yasadışı yabancıların yüzde 14'ünün son iki ayda ülkeyi terkettiğini duyurdu (ILO, 1998:28).

²⁹ Malezya 800 bin yabancı göçmenin ülkeyi terk etmek zorunda kalacağını rapor etti. Bunların 200 bini Endonezyalı göçmenlerdi ve çoğu Endonezyalı olan 27.500 kişi çoktan sınır dışı edilmişti (Lund ve Panda, 2000 : 130-131).

³⁰ SEAPAT, 1997 Aralık'ta Tayland hükümet komitesinin 300 bin ila 500 bin arasında yabancıların, özellikle Burma, Kamboçya, Bangladeş, Laos ve Hindistan'dan gelen göçmenlerin ülkeden çıkarılmasını tavsiye ettiğini bildiriyor. 1998 Şubat ortalarında Tai Emek ve Sosyal Refah Bakanı, büyük çoğunluğunu Burma, Kamboçya ve Laos'tan gelen kadınların oluşturduğu 19 bin kişinin ülkelere iade edildiğini rapor etmişti.

³¹ 2001 yılında yapılan bir araştırma G. Korelilerin yüzde 45.3'ünün başka bir ülkeye, özellikle Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda'ya gitmek istediğini ortaya koyuyor. Araştırmaya katılan yirmili yaşlarındaki kadınların yüzde 70'i yurt dışına gitmek istediğini söylüyor (Kim, 2004:231-232).

2.3 Kadınların Karşılıksız Ev İçi Emeği

Kriz döneminde hane gelirlerinin düşmesi, artan işsizlik ve meta fiyatlarının yükselmesi aileleri yeni ayakta kalma stratejileri geliştirmeye zorluyor. Hane giderleri kısıyor, tüketim alışkanlıkları değiştiriliyor, sağlık hizmetlerine daha az başvuruluyor. Bu değişiklikler, ihtiyaç nesnelere ve bakım hizmetlerinin pek çoğunun ev içinde kadının karşılıksız emeği ile karşılanması sonucunu doğuruyor. Kriz dönemlerinde kadınların ücretli işlerdeki ortalama çalışma saatlerinin artması, 'ikinci mesailerini' bıraktıkları, yani, ev işi yapmadıkları, ya da ev işlerinin sorumluluğunu erkeklerin üstlendiği anlamına gelmiyor. Tersine, kadının uzun çalışma saatlerine, ev işi ve bakım emeğine ayrılan uzun saatler eşlik ediyor. Diane Elson'un aktardığına göre, Frankenber, Thomas and Beegle, Endonezya Aile Yaşamı Araştırması verilerini kullanarak 1997 ve 1998'de ücretli işlerde erkek emek gücü yüzde 1.3 azalırken, kadın emek gücünün yüzde 1 arttığını hesaplamışlar³². Ücretsiz işler de hesaba katıldığında erkeklerde artışın yüzde 1.3'le sınırlı kaldığı, kadınlarda ise yüzde 7'ye ulaştığını ortaya koymuşlar (bkz : Elson, 2004:47)³³.

Kriz dönemlerinde geliştirilen stratejilerden biri ev içinde gıda üretiminin yaygınlaşmasıdır. Kriz sonrasında M.M.İslam, C.Siwar ve M.A.Karim tarafından krizin düşük bütçeli Malezyalıların hayatına etkisini saptamak üzere gerçekleştirilen araştırma, krizin Malezyalıların yaşam standartlarını ve yaşama biçimlerini değiştirdiğini ortaya koyuyor. Araştırmada, artan işsizlik, gelirin azalması ve gıda fiyatlarının yükselmesinin ailelerin tüketim giderlerini kısımasına yol açtığı; kriz sonrası dönemde krizi önceleyen döneme kıyasla kişi başına alım gücünün belirgin bir biçimde düştüğü ve özellikle kentlerde ve kadın başlı ailelerde bu düşüşün çok daha şiddetli olduğu bulgulanıyor (Islam, Siwar ve Karim,1998)³⁴.

Kriz sonrasında sağlık hizmetlerinin kötüleşmesinin en can yakıcı sonucu yoksul yığınların sağlık hizmetlerine erişim olanaklarının sınırlanmasıdır. Bunun kadınlar açısından çok önemli sonuçları olduğuna bir önceki bölümde değinilmişti. 1980'lerden itibaren sağlık hizmetinden yararlanmaya katkı payı getirilmiş; özel

³² Yazarlar Endonezya Aile Yaşamı Araştırmalarının 1997/ 1998 başlarında 30.000'den fazla sayıda insanla ve sonrasında 1998'in sonlarında yüzde 25'lik örneklem ile yaptığı saha araştırması sonucu elde edilen verileri kullanmışlar.

³³ Endonezya'da krizde kadınların ücretli işte çalışma saatlerinin yükselirken, ev içinde karşılıksız çalışma saati de yükselmiştir : Evde sıradan çocuk bakımı ve ev işlerine bir erkek ortalama 2,5 saat harcarken, kadın günde 8 saat zaman ayırmıştır (Aktaran, Elson, 2004:48). Endonezya İstatistik Kurumu'nun önceki bölümde anılan araştırmasının bulgularından biri de, kadının ev içi tüketim için çok daha fazla ihtiyaç nesnesini evde üretmeye başladığını gösteriyor.

³⁴ David J. McKenzie ise Meksika krizinin ardından yaptığı hane halkı tüketim araştırmasında ailelerin tüketim biçiminin değiştiğini saptıyor. Aileler temel gıda gereksinimlerini karşılayabilmek için dayanıklı ve lüks tüketim malların yaptıkları harcamayı azaltıyor ya da sonlandırıyorlar (McKenzie, 2003:1189).

hastaneler, klinikler, özel sağlık sigortaları kurulmuş; tedavi fiyatları yükselmiştir. Kriz sonrasında sermayenin yeniden yapılanması çerçevesinde bu eğilimler hızlandı. Nahid Aslanbeigui ve Gale Summerfield bu düzenlemelerin Asya ülkelerinde insan sağlığını kötüleştirdiğinin saptandığını bildiriyorlar (2000:90). Valentine M. Moghadam son dönemde Kamboçya’da çocuk ölümlerinde bir sıçrama yaşanmasını sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine bağlıyor (Moghadam, 2005:21)³⁵.

Sağlık hizmetlerinin kötüleşmesi, bu hizmetin çocukların, hastaların ve yaşlıların bakımından sorumlu tutulan kadınlara devredilmesi sonucunu doğuruyor. Kriz, kadının bakım emeğine harcayacağı zamanı arttırıyor ve böylece ev işi yükünü ağırlaştırıyor. Üstelik kriz döneminde ve sonrasında aile sosyal güvenlik ağının yerini alıyor ve kadınlara daha çok sorumluluk yükleniyor.

Kadınlardan krizde ve sonrasında güçlü olması, ailenin öbür bireylerine moral destek vermesi de bekleniyor. Kadının karşılıksız ev içi emeğinin maddi niteliği olan yemek yapma, bulaşık yıkama vb. işlerinin yanında, çocuk ve yaşlıların bakımı, aile üyelerine moral destek, komşu, hasta ziyareti gibi duygusal emek harcamayı da kapsadığını belirtmek gerekir³⁶. Koca işini kaybedince finansal ya da duygusal olarak yıkılmış olabiliyor. Kadından kocasına psikolojik destek vermesi bekleniyor. Örneğin G. Kore Hükümeti şu ulusal sloganı üretmişti : ‘Kocanıza enerji verin’ (*Get your husband energized*). Kadınları, kriz nedeniyle işten çıkarıldıklarında ya da işleri battığında, erkekler üzerindeki etkiyi ve sıkıntıyı azaltmaya ve tampon olmaya çağırıyorlardı. Kadın işten çıkarıldığında böylesi bir desteğe ihtiyacı olmayacaktı nasılsa; ailesine yardımcı olacak işi bulmaya cesaretlendirilmesi yeterliydi (Singh ve Zammit, 2000: 1260).

Krizin dramatik sonuçlarından biri de kız çocuklarının eğitiminin engellenmesidir. Tayland ve Endonezya’dan gelen raporlar artan sayıda kız çocuğunun 1998’de yeni öğretim döneminde okula dönmediğini söylüyor (Dünya Bankası, 1999:107). Aileler işini kaybettiği için çocukların okul masraflarını karşılamak giderek zorlaşıyor. Örneğin Endonezya’da 1997’de krizin başladığı dönemde, 6 milyon çocuğun okuldan ayrıldığı kaydedilmiş. Kayıtlar, okuldan ayrılan 7-12 yaş arasındaki kız çocuklarının sayısının üç kattan fazla yükseldiğini ortaya koyuyor. Erkek çocukların oranı ise çok daha düşük (bkz :Aslanbeigui ve

³⁵ Bu düzenlemelere paralel olarak çoğu ülkede kamu harcamalarının gerilediğini görüyoruz. Dünya Bankası’nın bildirdiğine göre, örneğin, Asya ülkelerinde sağlık giderlerine ayrılan bütçe ortalama onda bir oranında kısılmış : Tayland’da kamu sağlığı bakanlığının bütçesi yüzde 10, iletişim ve toplumsal hizmetlerin bütçesi yüzde 7.6 düşürülmüş. Filipinler’de sağlık harcamaları yüzde 10 azalmış; aile sağlığı ve beslenmeye ayrılan bütçe yüzde 6, bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ayrılan kaynaklar yüzde 10 kısılmış. Raporda, Malezya’da da harcamaların başlangıçta yüzde 18-20 oranında kısıldığı belirtiliyor (UNDP, 1999:40)

³⁶ Deborah Lupton duygusal emek teriminin kullanıma açıklık getiriyor : “...özellikle toplumsal bir birim veya işyeri içerisinde uyumu koruma amacının bir parçası olarak, başkalarının hisleriyle baş etmekle ilişkili olarak kullanılmaktadır (Lupton, 2002:189).

Summerfield, 2000:90). Lim Filipinler’de 1998-99 arasında ilkokula yazdırılan erkek öğrenci sayısında kaydedilen artışa karşılık, kız çocuklarının sayısının düştüğünü aktarıyor (Lim, 2000:1301). Bu zıt eğilim patriyarkal aile yapısının eğitim ve iş olanaklarında erkek çocuklarına öncelik tanınmasından kaynaklanıyor. Kız çocuklarının ilköğretim ve liseye gönderilmemesi ile kadınların krizin ardından ücretli işe daha yoğun çekilmesi arasında bir bağlantı kurmak da olanaklı görünüyor: Kız çocuklarından, işe giden annelerinden kalan karşılıksız ev işini yerine getirmeleri beklenmektedir.

Yukarıdaki örnek krizde ve kriz sonrasında devletin sermayenin olduğu kadar patriyarkanın -ve dolayısıyla erkeklerin- ihtiyaçlarına yönelik söylem ve politikalar ürettiğini ortaya koyuyor. Kadınlardan bazen tutumlu olmaları, bazen daha çok alışveriş etmeleri beklenirken, iş arayan kadınlar erkeklerin işlerine talip oldukları ve ayrıca işsizlik oranını yükselttikleri için suçlanabiliyor. Devlet politikaları genel olarak erkeklerin yararını gözetiyor. Örneğin Aslanbeigui ve Summerfield Endonezya, Tayland ve Güney Kore’de krizin ilk yılında güvenlik ağı programları hazırlandığını, ancak bu programların da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini göz önünde bulundurmadığını aktarıyorlar. Örneğin Endonezya’da ulusal istihdam yaratma programı (*padat karya*) çerçevesinde erkeklere daha çok istihdam yaratılmıştı³⁷ (2000 :88).

3.DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada geç kapitalistleşen ülkeler olan Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde 1980’ler ve 90’lar boyunca kaydedilen kapitalist gelişmenin kadın emeğine yaslandığı; Asya’nın ucuz kadın emek gücü potansiyelinin uluslararası sermayenin 1970’lerde yaşadığı kriz sonrasında beliren yeni değerlendirme arayışlarına çare olarak görüldüğü; Asyalı kadınların kriz ve sonrası dönemde karşılaştığı güçlüklerin, ‘az gelişmiş’ coğrafyaların nisbeten güçlü patriyarkal ilişkileri ile koşullandığı gösterilmeye çalışıldı.

Kapitalist birikimle patriyarkanın güçlü etkileşimi, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Asya ülkelerinde de hızlı birikim sürecinden krize, krizden kriz sonrası yeniden yapılanmaya, kadınları erkeklerden daha olumsuz etkilemiştir. Ayrıca bu ülkelerin geç kapitalistleşmiş olmasından kaynaklanan özellikler, kadının karşılaştıkları güçlüklerle yenilerini eklemiştir : Üretimin emek yoğun niteliği, uluslararası sermaye yatırımlarının yoğun olması, sosyal güvenlik ağının gelişmemiş olması gibi özellikler, kadınların emek piyasasında ve ev içinde çok daha fazla çalışmasına yol açmıştır. Kriz kadınları işsiz bırakırken, sonra çare rolü uyarınca kadınları olumsuz koşullarda çalışmaya mecbur bırakmıştır. Kadınların güvencesiz

³⁷ Program işçilerin yüzde 2.2’sine iş alanı yaratmıştı ancak toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yapıyordu. Erkeklerin yüzde 2.6’sı işe girerken, kadınların sadece yüzde 1.7’si iş sahibi olmuştu.

iş koşullarında uzun çalışma saatlerine, ev içinde karşılıksız iş yükü ve bakım emeğinin ağırlaşması eşlik etmiştir. Devlet hem kadınların olumsuz çalışma koşullarında güvencesiz, düşük ücretle, sendikal örgütlenme olmadan çalıştırılmasının yasal düzenleyicisi olarak; hem kadınların hünerli ellerinin propagandacısı olarak; hem de toplumsal cinsiyet rollerinin ve ailenin destekçisi olarak bu süreçte merkezi bir konum işgal etmektedir.

Sermaye birikimi patriyarkal ilişkilerin sağladığı avantajlardan faydalanırken, bu süreç patriyarkayı güçlendirmiştir : Asya krizi etkilediği her ülkede toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırmış ve cinsiyetçi işbölümünü derinleştirmiştir. Heidi Hartmann'ın sözleriyle, yaşanan deneyim kapitalist üretimin dinamiklerinin bir yandan patriyarkal sistem üzerinde yükseldiğini, öbür yandan patriyarkayı beslediğini bir kez daha ortaya koymaktadır (bkz: Hartmann, 1979:208).

Bugün dünya kapitalizmi büyük bir krizle daha karşı karşıya. Küresel krizin etkileri gün geçtikçe daha şiddetli hissediliyor. Güney Kore, Endonezya, Tayland, Filipinler gibi bir geç kapitalistleşen ülke olan Türkiye'de de kadınları krizle birlikte zor günler bekliyor. Bu ülkelerin yaşadığı deneyimin, önümüzdeki süreçte Türkiye'de kadınları bekleyen güçlüklerin neler olabileceğine dair ve kadınların üreteceği politikalara yönelik yol gösterici olabileceğini düşünüyorum.

KAYNAKÇA

- Amsden, AH. (1989), *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, New York-Oxford, England: Oxford University Press
- Aslanbeigui, N. ve Summerfield, G. (2000), 'The Asian Crisis, Gender, And The International Financial Architecture', *Feminist Economics* 6(3), 81-103
- Benería, L. (2001), 'Shifting the Risk: New Employment Patterns, Informalization, and Women's Work', *International Journal of Politics, Culture and Society*, Vol. 15, No. 1
- Benería, L. ve vd. (2000), 'Globalization and Gender', *Feminist Economics*, November, Vol. 6 Issue 3, 7-18
- Berik, G. (2000), 'Mature Export-Led Growth and Gender Wage Inequality in Taiwan', *Feminist Economics* 6(3), 2000, 1-26
- Çağatay, N. ve Berik, G.(1991), 'Transition to Export-led Growth in Turkey: Is There a Feminisation of Employment?', *Capital & Class* – 43
- Çağatay, N. ve Ozler, S. (1995). 'Feminization of the Labor Force: The Effects of Long-term Development and Structural Adjustment', *World Development*, 23 (11), 1883-1894
- Caraway, T.L. (2006), 'Gendered Path of Industrialization : A Cross-Regional Comparative Analysis', *Studies in Comparative International Development*, Spring Vol. 41 - 1, 26-52
- Carr, M., Chen, M.A. ve Tate, J.(2000), 'Globalization And Home-Based Workers', *Feminist Economics* 6(3), 123-142
- Dünya Bankası (1999), *Global Economic Prospects and the Developing Countries, 1998-1999*, The World Bank
- Dünya Bankası (2003), *Bridging the Gender Gap in Turkey : A Milestone Towards Towards Faster Socio-economic Development and Poverty Reduction, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region*
- Eisenstein, H. (2005), 'Feminism and Corporate Globalization', *Science & Society*, Vol. 69, No. 3, July, 487-518
- Elias, J. (2004), *Fashioning Inequality : The Multinational Company and Gendered Employment in Globalizing World*, Ashgate Publishing Limited : Hampshire
- Elson, D. (1994) 'Uneven Development and the Textiles and Clothing Industry' in Sklair, L. (ed), *Capitalism and Development*, Routledge, London, 189-210
- Elson, D. (2006), 'Uluslararası Finansal Mimari : Mutfaktan Bir Görünüm', Çev. Yasemin Özgün Çakar, *İktisat Dergisi*, Sayı 469, 45-53
- Floro, M. ve Dymski, G.(2000), 'Financial Crisis, Gender, and Power: An Analytical, Framework', *World Development* Vol. 28, No. 7, 1269-1283
- Fussell, E. (2000), 'Making Labor Flexible: The Recomposition Of Ti Juana's Maquiladora Female Labor Force', *Feminist Economics*

Hartmann, H. (1979), 'Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex', *Capitalist Patriarchy And The Case For Socialist Feminism*, Eisenstein Z. (der.), Monthly Review Press, London

ILO (1998), The Social Impact of the Asian Financial Crisis

Islam, MM., Siwar C. ve Karim MA. (2007) 'The Impact of the Financial Crisis on the Living Standard : An Emoirical Investigation', *Unitar E-Journal*, Vol.3, No.1

Kim, A.E. (2004), 'The Social Perils of the Korean Financial Crisis', *Journal of Contemporary Asia*, Vol.34, No.2

Lim, J. (2000) 'The Effects of the East Asian Crisis on the Employment of Men and Women : The Philippine Case', *World Development* 28 (7), 1285-1306

Lund, R. ve Panda, S.M. (2000) 'The Asian Financial Crisis, Women's Work and Forced Migration', *Norwegian Journal of Geography*, September, Vol.54, Issue3, 128-133

Lupton, D. (2002), Duygusal Yaşantı, Mustafa Cemal (Çev.), Ayrıntı Yayınları

McKenzie, D.J. (2003). How do Households Cope with Aggregate Shocks? Evidence from the Mexican Peso Crisis, *World Development*, 31 (7), 1179-1199

Mies, M. (1998), 'Globalization of the Economy and Women's Work in a Sustainable Society', *Gender Technology and Development*, 2- 3

Moghadam, V.M. (2005), 'The Feminization of Poverty and Women's Human Rights', SHS Papers in Women's Studies/ Gender Research, July

Özler, Ş. (2000), 'Export Led Industrialization and Gender Differences in Job Creation and Destruction: Micro Evidence From the Turkish Manufacturing Sector', Unpublished paper: UCLA: Department of Economics

Öztürk, Y.M., Ergüneş, N. ve Özkaplan, N. (2009), "2001 Krizinin Ardından Yaşanan Dönüşüm : İş Yaşamı, Sağlık ve Eğitim Alanında Yeniden Yapılanmalar ve Kadınlar Üzerindeki Etkileri", Karaburun Bilim Kongresi'nde sunulan tebliğ, Eylül 2009

Pearson, R. (1994), 'Gender Relations, Capitalism And Third World Industrialization', in Sklair, L. (ed), *Capitalism and Development*, Routledge, London, 339-35

Pearson, R. (2004), 'The Social Is Political: Towards the Re-Politicization of Feminist Analysis of the Global Economy', *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 6, No. 4, December

Pearson, R. (2007), 'Reassessing paid work and women's empowerment: Lessons from the global economy', in *Feminisms in Development : Contradictions, Contestations and Challenges*, Andrea Cornwall, Elizabeth Harrison and Ann Whitehead (ed.), 201-213, London/New York: Zed Books

Seguino, S. (2000), 'Accounting for Gender in Asian Economic Growth', *Feminist Economics*, November, Vol. 6 Issue 3, 27-58

Singh, A. ve Zammit, A.(2000) 'International Capital Flows : Identifying the Gender Dimension', *World Development* 26 (7), 1249-1268

Standing, G. (1999), 'Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited', *World Development* Vol. 27, No. 3, 583-602

Tansel, A. (2004), Education and Labor Market Outcomes in Turkey, Background Paper for the World Bank Report : Turkey: Education Sector Study

UNDP (1999), Human Development Report 1999

Whitson, R. (2007), 'Beyond the Crisis: Economic Globalization and Informal Work in Urban Argentina', *Journal of Latin American Geography*, 6